

Robert PETKOVŠEK

FILOZOFSKI POMACI NA TEOLOŠKOM FAKULTETU LJUBLJANA – MARIBOR

Iz povijesti teološkog studija u Sloveniji

Teološki fakultet Univerziteta u Ljubljani slavit će 2009. god. 90. obljetnicu svoga djelovanja u okviru Sveučilišta. God. 1919. bio je među pet fakulteta koji su zajedno utemeljili Univerzitet; pored teološkoga, bili su to još pravni, filozofski, tehnički i medicinski fakultet (još nepotpun). No, sam studij teologije u Ljubljani mnogo je stariji. Već 1619. god. organizirali su ga isusovci, kad su šestim razredima gimnazije dodali *studia superiora* ili preciznije: predavanja iz moralne teologije, odnosno kazuistike. Teološki studij doveo je sa sobom također trogodišnji filozofski studij. Taj studij dobila je Ljubljana početkom 18. st.: 1704. god. otvorili su katedru za logiku; već sljedeće godine slijedile su joj katedre za fiziku i matematiku, zatim još katedra za mehaniku, isusovca Gabriela Grubera. Za vrijeme Josipa II. bio je univerzitetski studij rezerviran samo za Beč, Prag i Freiburg, dok su ostali gradovi dobili licej. Tako se krajem 18. st. u Ljubljani iz isusovačkog školstva razvio licej (Carsko-kraljevski licej). Za razliku od potpune akademske naobrazbe, kakvu su pružali univerzitetski gradovi, licej je nudio visokoškolsku naobrazbu koja je bila usmjerena u praksu, u zvanje. Na liceju je bio filozofski studij nekakav “opći humanistički uvod” u druge, stručnije studije. Također studij teologije u Ljubljani bio je u ono vrijeme više praktički usmjeren: u programu je imao više pastoralne teologije i katehetike kao što je to bilo predviđeno prema Rautenstrauchovoj reformi austrijskoga teološkog studija iz 1774. god. Pod Josipom II. bio je privremeno ukinut kako teološki tako i filozofski studij: teologija od 1783. do 1791., a filozofija od 1785. do 1788. god.

U vrijeme Ilirskih provincija (1809.-1813.) Francuzi su osnovali tzv. “centralne škole” sa statusom pravoga univerziteta i s pravom podjeljivanja akademskih naslova. I ovdje je teologija imala svoje mjesto. Studij teologije trajao bi četiri godine, dok bi filozofija bila u školama uvo-

dna disciplina. Nakon odlaska Francuza, Austrijanci su uspostavili prijašnje stanje, to jest licej, koji je pak kasnije bio ukinut. Usprkos ukinuću liceja, od visokoškolskih studija u Ljubljani je ostao u okviru biskupijskoga studija samo studij teologije.

Osnivanjem Univerziteta 1919. god. Teološki fakultet počeo je djelovati kao jedan od članova Univerziteta. Prije Drugoga svjetskog rata dao je Univerzitetu trojicu rektora u četiri mandata. Nakon drugog svjetskog rata bio je Teološki fakultet isključen iz Univerziteta 31. (!) lipnja 1952., a ponovo se vratio 18. studenoga 1991. Fakultet danas djeluje u Ljubljani i Mariboru. U oba mjesta sudjeluje kod dvopredmetnoga studija s filozofskim fakultetima Univerziteta u Ljubljani i Mariboru.

Višu teološku školu u Mariboru osnovao je 1859. god. lavantinski biskup Anton Martin Slomšek, to jest stotinu godina prije osnivanja Univerziteta u Mariboru. Škola je redovito djelovala do Drugoga svjetskog rata. Teološki studij vratio se ponovo u Maribor 1968. god.

Teološki studij je u Sloveniji najstariji visokoškolski studij, a njegovi najznačajniji promotori bili su isusovci. Time što je sa sobom doveo i filozofiju, udario je temelje humanistike u Sloveniji. U studiju filozofije unutar teološkoga studija prepoznaju svoga prethodnika oba slovenska univerziteta: ljubljanski i mariborski. Studij filozofije u teološkim školama bio je značajan zbog uvođenja znanstvenoga metodičkog mišljenja, a taj studij je pripremao put za uvođenje drugih znanosti, ponajprije matematičkih i prirodoslovnih.

Četiri generacije filozofa na Teološkom fakultetu Univerziteta u Ljubljani

Za vrijeme devedesetogodišnjega djelovanja Teološkog fakulteta unutar ljubljanskoga Univerziteta poučavanje filozofije doživljavalo je značajne promjene. Među filozofima koji su najsnažnije obilježili vrijeme prije Drugoga svjetskog rata, bili su Aleš Ušeničnik (1868.-1952.), također član Slovenske Akademije znanosti i umjetnosti (SAZU), i Fran Kovačič (1867.-1939.). Ušeničnik je predavao u Ljubljani, a Kovačič u Mariboru. Obojica su zastupali neotomizam koji su donijeli iz Rima. Pored Franca Vebera važi Aleš Ušeničnik za najvećega filozofa prije rata, dok Kovačič uživa glas početnika slovenske filozofske terminologije i značajan je povjesničar. Ušeničnik i Kovačič su, kao i ostali neotomisti, posvećivali pažnju najprije noetici i ontologiji. Suprotno novovjekom empirizmu i idealizmu, naglašavali su nauk o prirodnoj izvjesnosti prema kojoj je duh po svojoj prirodi sposoban da spozna istinu. Riječima Josepha Kleutgena (1811.-1883.), jednoga od otaca neotomističke obnove, mogli bismo prirodnu izvjesnost opisati kao činjenicu “da je ljudski duh ispod is-

tine te da istina njime vlada i čini ga izvjesnim također protiv njegove volje”. Suprotno Descartesovu dualizmu duše i tijela, neotomisti su naglašavali psihofizičko jedinstvo čovjeka.

Već prije Drugoga svjetskog rata postali su kao predavači poznati Janez Janžekovič (1901.-1988.) i Anton Trstenjak (1906.-1996.) koji su poučavanju filozofije na Teološkom fakultetu poslije rata udarili odlučujući pečat.

Janžekovič je doktorirao u Parizu gdje je slušao predavanja neotomista Jacquesa Maritaina. Prema uputama crkvenoga vodstva prihvatio je nauk sv. Tome Akvinskog i skladno s neotomističkom smjernicom “*vetera novis augere et perficere*” nadgrađivao Tomin nauk. Više nego Maritainov tomizam on je kasnije slijedio ideje belgijske leuvenske škole koja je dala poticaj “transcendentalnom tomizmu”. Smatrao je da novovjeka filozofija ne može zaobići Kanta i Descartesa. Stoga više ne zagovara “direktan, neposredan, naivan realizam” kako ga nalazimo kod Maritaina, nego “kritički realizam”, to jest realizam koji uzima u obzir ulogu subjekta u spoznaji. O tome kako je subjekt snažno uvučen u proces spoznaje, govori neprestano mijenjanje znanstvene slike o stvarnosti. Za nj je bilo kritičko pitanje, to jest pitanje o sposobnosti spoznaje istine, ključno pitanje. Napisao je nekoliko produbljenih rasprava o sposobnosti spoznaje istine, o znanstvenim i etičkim istinama. U svoje rasprave o znanstvenoj epistemologiji uključivao je najpoznatije epistemologe znanosti svoga vremena, osobito Emila Meyersona (1859.-1933.). Kod njega je Janžekovič našao potporu za kritički realizam koji je i sam zastupao. S vidika noetike i znanstvene epistemologije također je kritizirao nacionalni socijalizam i marksizam, koji su se proglašavali nosiocima znanstvenoga svjetonazora. Kritički realizam naglašava da je slika koju ima čovjek o stvarnosti, u neprestanom razvojnem procesu, zato valja biti prema svakoj od njih uzdržan. No, o nečemu ipak ne smije sumnjati: ne smije dvojiti o tome da kao čovjek mora biti dobar. Čak i kad bih posumnjao u postojanje stvarnosti, ne smijem sumnjati u to da postoji drugi čovjek, da postoje drugi ljudi. Živjeti moram u pretpostavci da svakoj slici koju imam o ljudima, odgovara pravi, istinski čovjek. Etike, dakle, ne smijem ukloniti; moram nastojati da postanem dobar čovjek. Pri tome Janžekovič zauzima Fichteove stavove. Sa svojim studijama o Pascalu, Blondelu, Bergsonu, Marcelu, Sartru, De Chardinu i drugim suvremenim kršćanskim i egzistencijalističkim misliocima, Janžekovič ide preko neotomističkih okvira, upustivši se u bit suvremene kršćanske i egzistencijalne pa i političko-etičke misli. Od hrvatskih filozofa obrađivao je Stjepana Zimmermanna i njegovu noetiku.

Anton Trstenjak, suvremenik Janeza Janžekoviča, već je od samih početaka razmišljao izvan neotomističkih okvira. Studij teologije i filozofije završio je u Innsbrucku, usavršavajući se još u Parizu i specijalizirajući se u eksperimentalnoj psihologiji pri A. Gemelliju u Milanu. Njegovo je

djelo širok i multidisciplinarnan antropološki opus, koji povezuje rezultate teološke, filozofske, psihološke misli i drugih znanstvenih spoznaja. Trstenjak je obavio pionirske radove na mnogim područjima psihologije: na primjer na području pastoralne psihologije (1941.), psihologije rada i organizacije (1951.), psihologije stvaralaštva (1953.), ekonomske (1982.) i ekološke psihologije (1984.), psihologije percepcije (1983.) i grafologije (1985.). Svi njegovi radovi imaju zajednički personalistički predznak, tretirajući različite psihološke vidike u svjetlu cjelovite i osobne slike čovjeka. Sav svoj rad i svoju misao postavio je pod lozinku: "U pitanju je čovjek!" Usprkos izvanrednom znanstvenom duhu Trstenjak je znao približiti znanstvene spoznaje običnom čovjeku pišući knjige na lako razumljiv način. Prije dvadesetak godina vjerojatno nije bilo slovenske kuće gdje ne bi držali barem jednu njegovu knjigu. Kao psiholog Trstenjak je značajan zbog svojih dviju monumentalnih, enciklopedijskih prikaza suvremene psihologije (*Problemi psihologije; Oris sodobne psihologije / Nacrt suvremene psihologije*), dok je kao filozof značajan i stoga što je slovenskoj misli predstavio velike, suvremene, personalističke i egzistencijalističke mislioe, kao što su Romano Guardini, Karl Jaspers i Viktor Frankl.

Za ovu drugu generaciju katoličkih filozofa koju predstavljaju Janžekovič i Trstenjak, možemo reći da je već išla preko neotomističkih okvira i da je u slovenski prostor unijela osobito antropološku i etičku svijest.

Treću generaciju filozofa na Teološkom fakultetu Ljubljanskoga Univerziteta predstavljaju Anton Stres (1942.), Janez Juhant (1947.) i Edvard Kovač (1950.). Stres i Kovač su studije završili u Parizu, a Juhant u Innsbrucku. Zajednička im je karakteristika u društvenoj i kulturnoj angažiranosti.

Stresovo djelo je istovremeno filozofsko i teološko. Iz teologije je doktorirao u Ljubljani (*Razvoj marksističnega pojmovanja religije v povojni Jugoslaviji / Razvoj marksističkog shvaćanja religije u poslijeratnoj Jugoslaviji*, 1974.), a iz filozofije na Katoličkom institutu u Parizu (*Le concept de la liberté chez Hegel et sa reprise chez Marx*, 1984.). Svoj filozofski put započeo je studijem marksizma i njegovih korijena u njemačkom idealizmu. U vrijeme prije slovenskoga osamostaljenja smatran je jednim od najjačih i najpoznatijih filozofskih kritičara marksizma i komunizma. Kritiku marksizma razvijao je pitanjima koja se tiču čovjekove slobode, osobe, dostojanstva i prava. U svojoj kritici totalitarnoga mentaliteta oslanjao se na mislioe dijaloga i transcendencije, kao što su Buber ili Lévinas. Nakon osamostaljenja 1991. god., u svojim istraživanjima posvećuje se pitanjima liberalizma. U pojavama novonastaloga liberalizma činila mu se najzanimljivija činjenica, na koju je upozorio Charles Taylor: "Nekadašnji pristalice Marxa preobraćaju se u strastvene pristalice von Hayeka." Kako je moguće, to je pitanje, da se nekadašnji branitelji marksizma tako olako i skoro kao samo po sebi razumljivo preobraćaju u liberalizam. Stres tada

postavlja u prvi plan pitanje individualizma i odgovornosti. Paradigmatičan primjer liberalnoga mentaliteta je prema njegovom mišljenju John Rawls, a u kritiku Rawlsova liberalizma kreće od zastupnika komunitarizma, kao što su Charles Taylor ili Alasdair MacIntyre. Stres je bio sve vrijeme društveno angažiran mislilac. Od 1997. god. vodi studije na Socijalnoj akademiji (neformalno studijsko obrazovanje), a od 1985. god. pri Slovenskoj biskupskoj konferenciji predsjednik je komisije *Pravda i mir*, koja, prateći događaje u društvu i politici, na iste kritički reagira. Političku filozofiju predstavio je u djelu *Sloboda i pravednost (Svoboda in pravičnost, 1996.)*, dok je pregled katoličkoga socijalnog nauka izložio u djelu *Osoba i društvo (Oseba in družba, 1991.)*. Već iz naslova knjiga moguće je uočiti da Stres vidi temelj političke filozofije u personalizmu.

Stresova društveno angažirana misao ima i dublje korijene. Jezgra njegove filozofske misli jesu filozofija religije i etika. Najznačajnije mu je djelo *Čovjek i njegov Bog (Človek in njegov Bog, 1994.)*. U toj knjizi koja pruža sistematski i povijesni pregled filozofskog nauka o Bogu, predstavlja glavne karakteristike metafizičkoga naučavanja o Bogu i kritiku metafizike (Kant, Heidegger, Wittgenstein i drugi logički pozitivisti). U posljednjem djelu opisuje transcendentalno iskustvo na različitim razinama, koje vodi k Bogu: spoznaja, sloboda, smisao, interpersonalni odnosi. U kontekstu ovakve, transcendentalistički usmjerene teologije obrađuje autore kao što su Schelling, Fichte, Frankl, Buber, Lévinas, Marcel, Jacques, Lafon i drugi. Prema Stresovu uvjerenju transcendentalistički usmjerena teologija najviše se približava kršćanskom shvaćanju Boga, a navedeni mu autori istovremeno pružaju najbolju polaznu točku za društvenu i političku filozofiju.

Među najvidljivije slovenske filozofe i teologe treba ubrojiti i Janeza Juhanta. Značajan je osobito kao voditelj istraživačke programske skupine “Etičko-religiozni temelji i perspektive društva te religiologija u kontekstu suvremene edukacije”. On sam se u okvirima toga istraživačkog projekta posvećuje etičko-antropološkim pitanjima i istraživanju idejnih tijekova u slovenskoj povijesti. Grupa je značajna zbog svoje interdisciplinarnosti; u njoj, naime, sudjeluju teolozi, filozofi, pravnici, sociolozi, psiholozi, pedagozi i bioetičari. Već četvrtu godinu uzastopce skupina će rezultate svoga rada predstaviti na međunarodnom simpoziju u Celju, gdje uzimaju učešće također stručnjaci s drugih znanstvenih područja i predstavnici drugih svjetonazorskih gledišta. Dosada su bili svi simpoziji koncentrirani na etička pitanja. Govorilo se o dijalogu i kreposti; o tome, kako izbjeći sudaranja suvremenih civilizacija; o osobi i dobru; o vjeri i znanosti kao o temeljnim područjima suvremene etike. Na ovogodišnjem simpoziju bit će govora o tome kako preživjeti u globalnom društvu. A to su i osnovna pitanja, koja obrađuje Juhant: pitanja vrijednosti u tranzicijskom društvu i u procesu globalizacije. Odgovori se prema njegovom uvjerenju

nalaze u multidisciplinarnosti i u dijalogu. Druga značajna komponenta Juhantova rada jest u istraživanju povijesti ideja u slovenskom prostoru. Mnogi suvremeni društveni konflikti imaju svoje korijene u stogodišnjim idejnim različitostima i ideološkim napetostima. Razumijevanje geneze konflikata pomaže također u njihovom rješavanju.

Edvard Kovač djeluje na području filozofije kulture, antropologije i etike; član je PEN kluba. Njegova filozofska misao nadahnjuje se osobito na dva izvora, i to u kršćanskom personalizmu Mounierja i u Lévinasovoj etici. U prvi plan stavlja pitanja etike u suvremenom, postmodernom svijetu, koga muče različite krize: kriza razuma, demokracije, pojedinca i prirode. U njegovim istraživanjima pojavljuju se: Lévinasova etika obličja, utemeljivanje odgovornosti u personalizmu, etika čuvanja prirode, kulturni i etički temelji europske svijesti i pitanje utjecanja biblijskih ideja na filozofske. Među autorima, koje posebno obrađuje, još su: Immanuel Kant, Friederich Nietzsche, Hans Jonas, Paul Ricoeur.

U četvrtoj generaciji filozofa na Teološkom fakultetu u Ljubljani djeluju Anton Jamnik (1961.), Robert Petkovšek (1965.), Bojan Žalec (1966.), Branko Klun (1968.) i Mateja Pevec Rozman (1973.). Jamnik i Pevec Rozmanova doktorirali su iz socijalne, odnosno političke filozofije na Teološkom fakultetu u Ljubljani (Anton Stres), Žalec iz povijesti slovenske filozofije na Filozofskom fakultetu u Ljubljani (Frane Jerman), Klun u Beču (Helmut Vetter) na temu o Heideggeru i Lévinasu, a Petkovšek na Katoličkom institutu u Parizu (Jean Greisch) na temu o heideggerovskoj interpretaciji Platona i platonizma.

Teme i pitanja koja otvara posljednja generacija filozofa na Teološkom fakultetu, već su označena u temama doktorata, a o istim autorima i temama već je pisala prijašnja generacija.

U teoretskoj filozofiji prevladava recepcija Heideggera (Klun, Petkovšek). Pokazuje se osobito u interpretaciji kulturne povijesti i povijesti filozofije, u ontologiji i filozofiji religije. Što znači prisutnost Heideggera na Teološkom fakultetu? Recepcija Heideggera otvara nova pitanja i poglede. Potiče na ispitivanje o tome, koliko je naša slika Boga doista kršćanska, koliko grčka, odnosno metafizička, koja je slika Boga više izvorna; koliko je metafizička tradicija odgovorna za stanje suvremenoga zapadnog duha, duha svladavanja; potiče na ispitivanje o tome, kako razmišljati, kako je mišljenje ovisno o logici, kako o pjesništvu, koje je bliže istini. Heidegger je posebno značajan za pitanje o shvaćanju biti, o autentičnosti biti i čovjekove egzistencije. S Heideggerom, koji postavlja pod upitnik metafiziku i transcendentalizam, dolaze na fakultet fenomenologija i hermeneutika. Sva ta pitanja su u prvom planu u poučavanju filozofije i u istraživanjima, a s njima ulaze u polje naših istraživanja autori, povezani s Heideggerom, fenomenologijom ili hermeneutikom. Već ba-

rem dva desetljeća na fakultetu snažno je zastupana misao E. Lévinasa, što je razumljivo zbog biblijskih polazišta njegove misli. Zaslugom naših predavača postigao je odjek u slovenskoj misli i postao najznačajnija alternativa marksističkoj i liberalističkoj etici. Heidegger je također otvorio put proučavanju onih autora koji izlaze iz njegove fenomenološke i hermeneutičke misli: Hans-Georg Gadamer, Michel Henry, Jean-Luc Marion, Jean Greisch, Rémi Brague, Jean-Louis Chrétien, John Caputo, Richard Kearney. Za sve ove autore karakteristično je da se intenzivno bave pitanjima postmodernoga shvaćanja Boga; oni razglabaju o tome, što konstituira kršćansku egzistenciju, ili pak o tome, kakvu je ulogu imalo kršćanstvo pri konstituiranju europske kulture. U tom svjetlu neki istraživači čitaju klasične filozofije: Platona, Plotina, Tomu, Dunsca Scota i druge.

Poznavanje Heideggera značajno je također *ad extra*. Heidegger je snažno obilježio slovensku filozofiju. Neki slovenski filozofi (Ivan Urbančič, Tine Hribar) naglašuju prvenstveno Heideggerovo antikiršćanstvo, njegov sekularan pristup do pitanja religije i Boga. Heidegger je tako za dio slovenske kulture postao polazište newagejskoga vjerovanja, koje u nekim dijelovima već prelazi u naturalizam, da ne kažem u poganstvo. Kad spominjem poganstvo, mislim na shvaćanje božanskoga kao antipod osobnom kršćanskom Bogu.

Na području praktične filozofije prevladava recepcija komunitarne filozofije (Jamnik, Žalec, Pevec Rozman). U komunitarnoj filozofiji traže naši filozofi odgovore na liberalistički stav suvremenoga slovenskog duha. Među liberalnim filozofima najčešća je referencija Rawls, a među komunitarnima Alasdair MacIntyre i Charles Taylor. Odgovore na suvremena etička pitanja traže i kod teoretičarke Hannah Arendt, Zygmunta Baumana i Emmanuela Lévinasa. Naši se istraživači posvećuju pitanjima geneze suvremenoga morala u njegovim totalitarnim, individualističkim ili relativističkim oblicima. Razloge za poteškoće u suvremenom moralu vide u novovjekovnoj teoretizaciji etike. Rehabilitaciju etike pak vide u vraćanju aristotelovskoj etici, njezinoj praktičkoj racionalnosti i etici kreposti.

Navedeni autori česta su tema diplomskih, magistarskih i doktorskih radova. Jedan od naših docenata (Janez Vodičar) postigao je doktorat iz *poietičnosti* pri Paulu Ricoeuru, dok jedan doktorand (Jože Leskovec) sada priprema doktorat o Williamu Jamesu.

Filozofija u bolonjskoj reformi

Prema bolonjskoj reformi bit će kod nas filozofiji namijenjeno manje sati. Osnovni predmeti ostaju isti: povijest filozofije, logika, kritika, ontologija, etika, antropologija, filozofija religije. Dodali smo nov obvezni predmet: suvremena filozofija. Katedra za filozofiju ponudit će među izbor-

nim predmetima sljedeće predmete: vjera i razum, fenomenologija i religija, hermeneutika kršćanstva, umjetnost života, etika i globalizacija, liberalizam i komunitarizam, filozofija i mistika, religija i kultura, etički temelji zapadne misli, religija – činitelj mira i konflikata, etička jezgra svjetskih religija i antropološko-etički temelji odnosa. Posljednje od ovih predmeta izvodit ćemo u drugostupanjskom studijskom programu Religijologija i etika, koji je u pripremi. Program je bio najprije mišljen kao program Religijologije i ekumenizma, ali je kasnije odlučeno da u programu povežemo pitanje religija i etike, a to više odgovara potrebama prostora i vremena.

Zaključak

Iz izloženoga vide se dobre i loše strane u poučavanju filozofije na Teološkom fakultetu Univerziteta u Ljubljani. Programi su dobro opremljeni s osnovnim filozofskim sadržajima. No, među aktualnim sadržajima nema prave ravnoteže: “prezasićeni” su s fenomenološkim i posebno heideggerovskim temama, dok su “pothranjeni” s temama iz analitičke filozofije, filozofije jezika i filozofije duha. Druga manjkavost je u tome, da u našim programima filozofija ne zna nagovoriti teologiju i obrnuto. I treća manjkavost: naša filozofija se premalo odaziva na aktualne filozofske tijekove u Sloveniji, kao što je na primjer lakanizam. Pokušaj da bismo uveli drugostupanjski program Religijologije i etike pokazuje da će i razvoj filozofije krenuti prvenstveno u smjeru filozofije religije i etike, vjerojatno također aplikativne etike (bioetika, socijalna etika, etika okoline i slično). A otvoreno ostaje pitanje, bi li imalo smisla i da li bismo bili sposobni da uvedemo samostalan, prvostupanjski program kršćanske filozofije.

Preveo Jurij Devetak CM